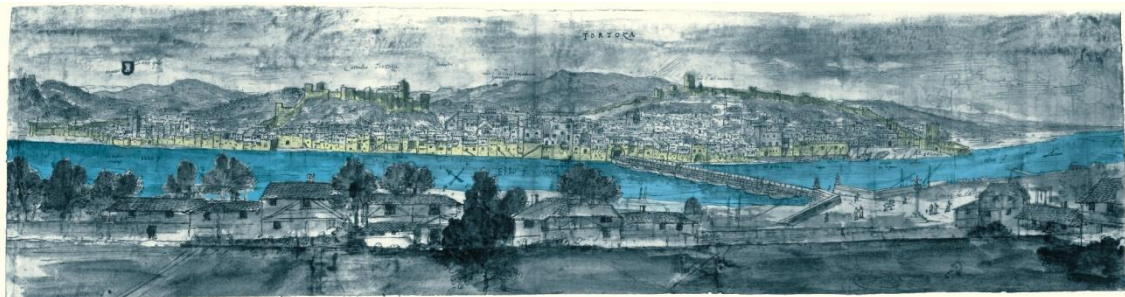

Universitat Oberta de Catalunya

La Tortosa del segle XVI

Una ciutat del Renaixement

Alumne. Jordi Martínez Rodríguez

Directora. Marta Sancho Planas

Treball Final de Grau. Història

Grau Humanitats

Juny de 2019

Índex

1.-Resum	pàg.3
2.- Introducció	pàg.4
2.2.- Motivacions personals	pàg.4
2.3.- Tema i objectius	pàg.5
2.4.- Metodologia i tècniques d'investigació	pàg.6
2.5.- Àmbit de recerca	pàg.7
2.6.- Marc teòric i estat de la qüestió	pàg.8
3.- Les idees humanistes arriben a Catalunya	pàg.10
3.1.- Tortosa en el marc internacional, Adrià VI	pàg.12
3.2.- Ciutat geoestratègica	pàg.14
4.- Infraestructures culturals	pàg.15
4.1.- Port Fangós i port de L'Ampolla, comerç exterior	pàg.17
4.2.- L'Ebre, la connexió perfecta	pàg.19
5.-Context sociopolític	pàg.21
5.1.- La decadència de finals de segle	pàg.25
5.2.- L'entorn intel·lectual de Cristòfol Despuig	pàg.26
5.3.- Los Col·loquis com a paradigma de la modernitat	pàg.28
6.-Conclusions	pàg.31
7.-Agraïments	pàg.33
8.- Bibliografia	pàg.34
8.1.-Webgrafia	pàg.37

Resum

La Tortosa del segle XVI va esdevenir una de les ciutats més puixants de Catalunya, la seva situació geoestratègica la va convertir en un lloc de referència per a la Corona d'Aragó, ja que gràcies a la bona navegabilitat de l'Ebre, es podia accedir directament a l'interior de la Península. Gràcies a la seva particular desembocadura, que oferia tres ports naturals, aquets serien utilitzats en la conquesta Mediterrània i, posteriorment, com a influx de comerç amb els principals ports italians.

L'humanisme italià arribà a les principals ciutats de la Corona, Barcelona i València; Tortosa, quedant al mig d'ambdues, va ser especialment porosa en l'intercanvi d'idees i pensaments entre els seus ciutadans. L'assimilació del corrent renaixentista ompliria de contingut els espais urbans i, en projectaria de nous, en la línia de l'estil provinent de la península itàlica, convertint Tortosa en la segona ciutat més important de Catalunya.

Aquest factors varen fer créixer unes oligarquies urbanes, que comportaren un estat de bandositat i guerra civil dintre la ciutat. Els anhels personals d'apoderar-se de la política municipal va comportar, per una part, l'aparició d'uns personatges entre els quals trobem el donzell Cristòfol Despuig, autor de l'obra *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, escrita l'any 1557, que fa una descripció de la societat coetània, alhora que elabora una *laus urbis* per exalçar la ciutat, al nivell de les grans urbs, però, per altra part, comportarà l'estancament de la població. L'acomodament de les classes dirigents juntament amb la falta de gestió local, aboca la ciutat a una decadència extrema, impotent per fer front als canvis del final de la centúria, però el més important, amb una desafecció en vers el centralisme del Principat.

Paraules clau. Humanisme, Renaixement, Tortosa, Catalunya, Cristòfol Despuig.

Introducció

El Renaixement a Catalunya és una etapa d'assimilació molt lenta, en molts llocs quasi inexistent, ja que l'arquitectura i les representacions artístiques gòtiques s'allargaren fins ben entrat el segle XVII. Dintre d'aquesta prolongació de l'estil trobem un petit oasi, la ciutat de Tortosa, que assimila el nou pensament renaixentista gràcies als humanistes.

La seva posició geogràfica fa de la ciutat un enclau porós d'idees, degut als corrents que provenen de València, Barcelona i l'Aragó i, que els humanistes locals no dubten en assimilar i, transformen la ciutat.

Aquesta etapa és molt important per a la llengua catalana, ja que aquesta no queda solament relegada a les tendències de moda, com el castellà o la llengua elitista per excel·lència, el llatí, d'aquí que els literats locals en facin una defensa aferrissada.

Quan parlem d'humanisme o Renaixement a Catalunya, les referències socials solen ser més aviat escasses i, els referents sobre la matèria comencen i acaben amb Bernat Metge i la seva traducció de clàssics grecollatins. Alhora que aquests estan situat als grans pols culturals, com són les grans ciutats.

D'aquí que proposem un viatge a la Tortosa del segle XVI, ja que més enllà de la seva arquitectura civil renaixentista, trobem una de les obres en prosa més influents del Renaixement català, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* a càrrec de Cristòfol Despuig. Per mitjà d'aquest text i el seu autor veurem la influència i la importància d'aquesta ciutat perifèrica, dintre de l'època i el mapa català.

Motivacions personals

En aquest treball final de carrera em proposo fer llum sobre una de les etapes més esplendoroses de la ciutat de Tortosa, el segle XVI i, el particular Renaixement que va experimentar la ciutat.

Assoleix una gran puixança demogràfica, econòmica i cultural, convertint-se amb la cinquena ciutat catalana amb més nombre d'habitants i, experimenta l'assoliment de les idees humanistes procedents d'Itàlia, com demostren les representacions arquitectòniques dels Reals Col·legis de Sant Jaume i Sant Maties.

El corrent renaixentista també arriba a la literatura, ja que l'any 1557 s'escriuen *Los Col·loquis a la insigne ciutat de Tortosa* a càrrec del donzell Cristòfol Despuig, considerada l'obra en prosa més important del Renaixement català.

Tots aquets fets sempre els he tingut a la vora de casa, però malauradament, no ho he sabut veure fins fa relativament poc. Decidit a buscar informació, me trobat que aquesta és molt escassa o inexistent i, la que en queda està en molt mal estat.

Així doncs em vaig proposar fer una cerca personal, basada en la recerca bibliogràfica i també, sempre que he tingut ocasió, en petites tertúlies amb experts. Ara tinc l'oportunitat d'ordenar idees i, poder reivindicar una època que tot i que pot semblar ser molt coneguda, encara dona lloc per a noves interpretacions.

Tema i objectius

La nostra recerca parteix en marxar de les grans àrees d'influència del segle XVI i, veure com és possible defensar l'humanisme i la llengua des d'un àmbit local, en el marc d'una ciutat petita, però molt ben posicionada des d'un punt de vista comercial, fet que li permet una porositat d'idees i de pensament. Aquesta situació geoestratègica li permet realitzar una literatura de denúncia en línia amb els corrents literaris europeus, sobretot italians.

La nostra investigació intentarà establir connexions històrico-literàries entre el text *Los col·loquis* de Cristòfol Despuig i, la Tortosa del segle XVI, seguint els següents objectius específics:

- Estudiar el context sociopolític de la ciutat de Tortosa.
- Valorar la importància de la ciutat i la seva àrea d'influència dins de Catalunya, València i l'Aragó.

-Entendre per quins canals arriben les idees humanistes i com Cristòfol Despuig les reflecteixen per mitjà de la societat tortosina.

-Traçar els principals fluxos de pensament català i, finalment, veure com aquests corrents estan tant pròxims al Renaixement italià.

D'altra banda l'objectiu també és donar ressò a l'etapa renaixentista com una època on es van crear textos i, allunyar-nos de la idea que només va ser un període de traducció de clàssics.

Un altre aspecte que resulta àmpliament interessant de documentar és el fet de l'escriptura de Cristòfol Despuig, ja que l'humanisme primerenc va destinat a unes oligarquies formades, com per exemple Bernat Metge o Antoni Canals, en canvi, la literatura de Despuig està més pròxima a l'humanisme popular de Sant Vicent Ferrer (Reglà, 1972:522), tots ells claus en la formació de Cristòfol Despuig, fet que remarca la proximitat de l'autor a la societat a la qual pertanyia i, la seva voluntat per comunicar.

En resum, pretenem veure la importància de la Tortosa del segle XVI dintre del Renaixement català per mitjà de la seva literatura. Sabem ja per endavant que és una etapa esplendorosa dintre de la ciutat, però més enllà de les seves representacions artístiques i arquitectòniques pretenem omplir de contingut aquests espais. La importància d'aquestes representacions ens fa pensar que dintre de la societat tortosina hi va haver un corrent prou important per fer canviar una ciutat petita i, convertir-la en referent dintre de Catalunya.

Metodologia i tècniques d'investigació

La recerca que volem realitzar és d'àmbit històric, així doncs, la metodologia es centrarà en l'anàlisi de fonts documentals i amb el mètode participatiu, per mitjà de l'entrevista i observació.

Al tractar-se d'un àmbit de cerca molt local ens hem basat amb la tria bibliogràfica que ens ha recomanat la Llibreria Viladrich, especialista en història de la ciutat de Tortosa, que ens ha fet arribar una llista de llibres relacionats amb

el tema que tractem, l'arxiu del Consell Comarcal del Baix Ebre i, la biblioteca Marcel·lí Domingo de Tortosa, que és l'encarregada de les rutes guiades sobre la Tortosa del segle XVI i la difusió de la figura de Cristòfol Despuig.

També hem emprat la tècnica de metodologia participativa, amb l'assistència a les rutes guiades que es realitzen a Tortosa durant els caps de setmana, una exterior, pel casc antic de la ciutat, que ens ha ajudat a tindre una visió realista del nucli urbà i, un altra interior, als reals col·legis de Sant Jaume i Sant Maties i, tot el complex renaixentista de la ciutat.

Finalment també hem emprat la tècnica de l'entrevista, al responsable del Centre d'interpretació del Renaixement.

Àmbit de recerca

El nostre àmbit geogràfic no és de gran magnitud, ja que Tortosa és una ciutat petita, però com que el nostre espai temporal compren la població del segle XVI, aquesta percepció canvia.

Una de les característiques de l'època és el canvi d'una societat rural a una societat urbana, d'aquesta forma Tortosa és considerada la cinquena ciutat més important de Catalunya, per darrera de Barcelona amb 32.000 habitants, Perpinyà amb 8.700, Girona amb 6.600 i Lleida amb 5.500, seguides de Tortosa amb 4.900 (Galofré, 1992:131), fet que li atorgava una considerable importància dintre del mapa català. Així doncs ens centrarem amb l'encreuament que suposa està al sud de Catalunya i al tram baix del riu Ebre durant el segle XVI, una de les portes d'entrada l'Aragó.

Hem de diferenciar entre les fronteres geogràfiques i les fronteres religioses, ja que durant el segle XVI és el moment en que es produeixen la Reforma i, l'aparició del protestantisme, primer amb l'aparició de l'erasmisme i, posteriorment amb les idees luteranes, amb la resposta de la Contrareforma per part de l'església. Així doncs podem ampliar el radi de recerca si parlem d'àmbit religiós, ja que el bisbat de Tortosa arribava fins Almenara, a escassos 30 kilòmetres de València (Querol/Solervicens, 2011:9). El motiu que pot portar a

aquesta ampliació, és que durant el segle XVI encara no està assolida la revolució laica, fet que trobem una línia d'actuació important i, que pot aportar informació rellevant a la nostra recerca.

Així doncs ens centrarem bàsicament en la ciutat de Tortosa durant el segle XVI, però tenint en compte el seu enclau geoestratègic, que aporten a la ciutat el seu pensament i la seva posterior transformació.

Marc Teòric i estat de la qüestió

El punt de partida del nostre treball serà el nomenament del bisbe i cardenal de Tortosa Adrià d'Utrecht com a Papa l'any 1522 (Martínez, 2011:82), ja que fou el moment en que la ciutat es posiciona en el mapa internacional. Cal dir, però, que els bisbes de Tortosa en la majoria del casos no trepitjaven la ciutat, creant episodis llargs de *sede vacante*, fet que comportava per part de les famílies nobiliàries, intents de control de la ciutat, deixant un panorama de bandolerisme i bandositat.

No serà fins l'arribada del Bisbe Ferran de Loaces, l'any 1553 (Muñoz, 2009:244), que s'acabaria amb aquesta falta de poder eclesiàstic, ja que decideix quedar-se a la ciutat, establint un control jeràrquic superior. Aquest fet desperta les ires de la ciutadania tortosina. Juntament amb el nou Bisbe, arriben les noves dictaminades al Concili de Trento, on es reforça l'autoritat dels bisbes a càrrec de les diòcesis cristianes.

La situació d'inseguretat va arribar a ser tant acusada que per fer-hi front, el govern municipal repartia armament i pólvora entre la població (Muñoz/Rovira, 2013:25). Tots els estaments hi estaven involucrats. Inclús un dels tortosins més cèlebres de la centúria si va veure compromès, fins al punt de patir arrest domiciliari, estem parlant del donzell Cristòfol Despuig.

Per mitjà de *Los Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Cristòfol Despuig ens expressa les seves idees sobre la situació que viu Tortosa durant el segle XVI. L'obra està estructurada en sis col·loquis i una introducció, on l'autor explica la seva intenció, els temes que tractarà i, el fet d'utilitzar la llengua catalana i no la

llatina o la castellana per a la seva confecció, fet en què ja podem observar una declaració d'intencions, com ja apunten els estudis d'Eulàlia Duran, l'any 1981 i, de Josep Solervicens els anys 1996, 1997 i 1998 (Querol, 2005:247). *Los Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* han servit per contextualitzar la història de Tortosa i la seva situació econòmica, social i geogràfica, gràcies al format de diàlegs renaixentistes en que fou escrita. Va ser un gènere força productiu dintre de la Catalunya del segle XVI, però sobretot foren els autors valencians els que es decantaren més per aquest tipus d'escriptura tan propera a la dels grans literats italians (Querol/Solervicens, 2011:12), tot i que la majoria foren escrits en llengua llatina, ja que tenia més possibilitats d'arribar a les oligarquies i erudits.

A fet que l'interès del treball és establir relacions històriques, seguirem amb la línia d'anàlisi que fan els historiadors Salvador J. Rovira i Joan Hilari Muñoz i el doctor en filologia Enric Querol, sobre les bandositats polítiques i els corrents religiosos de l'època, Reforma i Contrareforma i la vida tortosina durant el segle XVI, així com l'entorn econòmic de l'època, gràcies a les connexions marítimes i fluvials. La puixança de la ciutat és en gran mesura gràcies al riu Ebre, on es desenvolupa un comerç de productes primaris que provenen de les zones interiors, Aragó i Castella principalment i, per altra part, l'arribada de productes manufacturats procedents d'Itàlia.

No podem deixar de part la zona del Delta de l'Ebre, on es feia explotació de sal marina i, on les famílies patrícies de Tortosa –Boteller, Cerdà, Curto, Oliver de Boteller o Serbil- tenien una de les fonts d'ingressos més importants (Muñoz/Rovira, 2013:9). Durant tot el segle XVI la sal esdevindria una pugna oberta, entre els procuradors, els propietaris i els explotadors.

Així doncs, ens volem apartar de les anàlisis més literàries de l'obra, com els de l'autor Juan Antonio González Gutiérrez, que analitza els paral·lelismes entre el text de Despuig i l'obra d'Alfonso de Valdés, *Diálogo de Mercurio y Carón*, escrita l'any 1528 (González, 2012:13). És cert que molts autors han vist aquest tipus de paral·lelismes en l'obra de Despuig, com Eulàlia Durant o Joan Tres, basats en les teories de Jordi Rubió i Balaguer i, en Martí de Riquer, però ens apartaríem massa de les bases del nostre treball si ens hi referíssim.

Els *col·loquis* tenen lloc entre tres personatges: els tortosins Lívio, qui representa l'estament nobiliari, Fabio, representant de l'oligarquia tortosina i, el cavaller valencià Don Pedro, que arriba a Tortosa de pas cap a Barcelona. Els tres donen peu a parlar d'aspectes molt diversos i rellevants com la història local i nacional, present i passada, o el poder que exerceix l'església. Durant tota l'obra Despuig mostra molta preocupació per la llengua; denuncia el menyspreu que mostra Castella per tot el que no sigui castellà, fet que ens proporciona dues línies d'investigació: per una part que Tortosa estava en un encreuament cultural entre València, Barcelona i l'Aragó, on podia absorbir criteris culturals, però alhora polítics i religiosos de tots aquets llocs. L'altra, el domini cada cop més gran de Castella sobre la perifèria peninsular, fet que atorgarà un paper destacat a la ciutat gràcies a la navegació del riu Ebre.

Les idees humanistes arriben a Catalunya

S'han portat molts debats sobre si la Corona d'Aragó s'havia impregnat dels valors de l'Humanisme o el Renaixement, paradoxalment aquest és un debat que no existeix amb altres corrents artístics com el Barroc. Com si fos una època inexistent o una invenció dels noucentistes. Les primeres dates les trobem en l'entorn de l'any 1388, any en que Bernat Metge va compondre la seva traducció de la *Griselidis* de Petrarca (Rubió, 1990:15), amb una unió harmònica entre erudició i estil.

Observem que el corrent cultural per mitjà de les idees humanistes, arriba a Catalunya de formes molt diverses i, no sempre per la via directa, des d'Itàlia. En aquesta primera etapa hi ha una rellevància de la via francesa. Recordant que les corts papals d'Avinyó porten a la Cort de Barcelona la suggestió de les traduccions d'autors llatins de l'antiguitat (Rubió, 1990:21). En aquest ambient culte residia l'aragonès Juan Fernández de Heredia, traductor dels clàssics a

l'aragonès, que transmetria les inquietuds de les idees i l'estil¹, sobretot gràcies a la traducció de Ciceró, que esdevé una figura cabdal pel que fa a l'humanisme historiogràfic (Reglà, 1972:468). Aquesta primera etapa és molt important per a l'assimilació del que serà el Renaixement, ja que l'humanisme és el moviment que prepara el camí, i que posteriorment defensarà el "trencament" amb la tradició.

Comparem que es cerquen altres vies, com la valenciana, sobretot tenint en compte que durant la segona meitat del segle XV, el pontificat de Roma està en mans de dos papes de Xàtiva, Calixte III i Alexandre VI (Duran, 2004:40).

Durant el pontificat dels Borgia podem observar una forta presència de catalans a Roma, ocupant càrrecs dintre de la cúria, tot i que més que un moviment d'anada i tornada, ho podríem qualificar d'una fuga de cervells, ja que gran part no hi van tornar.

No podem descuidar la importància de la ciutat, ja que València al final de la quinzena centúria tenia 75.000 habitants, mentre que la capital catalana només en contava 30.000 (Reglà, 1972:526). Fet que converteix València en un pol important, en quan a la difusió d'idees.

D'altra banda, la cort napolitana va fer augmentar les relacions entre la Corona d'Aragó i Itàlia, creant una relació de simetria entre les dues i, sent una de les vies més importants d'assimilació i transmissió dels ideals humanistes. Nàpols havia estat durant molts anys capital de la Corona d'Argó, on residia de forma permanent Alfons el Magnànim. Lloc de referència per alguns humanistes italians, com per exemple Antonio Beccadelli, *il Panormita* (Duran, 2004:38), o Lorenzo Valla (Rubió, 1990:39), que influenciarien als seus iguals de la Corona.

Un cop a la Península, l'humanisme llatí, per mitjà de les diferents vies, s'expandeix, en part, gràcies als espanyols que tornen de terres italianes, però també dels mestres de la península itàlica que els acompanyen, com els germans italians Antonio i Alessandro Geraldini (Vilallonga, 2014:46).

Aquesta "*renovatio*" es pot veure ja entre alguns humanistes catalans com:

¹ Hem d'entendre el terme "estil" des de l'òptica actual, ja que en l'època es parlava de "*modos*" o "*manieras*", mai d'estil.

Joan Margarit i Pau, format a la Universitat de Bolonya i, que alternà la seva producció literària amb importants càrrecs dintre de la Corona d'Aragó i la cúria romana.

Jeroni Pau, format a la Universitat de Pisa, realitzà part de la seva carrera a Roma com a jurista i funcionari de la cúria vaticana, durant el papat d'Alexandre VI. Pau seria un pont important entre els centres culturals d'Itàlia i la Corona d'Aragó, en especial Barcelona.

I finalment, Pere Miquel Carbonell, arxiver de la Corona d'Aragó i escrivà real. No residí ni és formà a Itàlia, però introduir les noves tendències de l'humanisme italià per mitjà de la difusió de Jeroni Pau (Vilallonga, 2014:55). A qui Cristòfol Despuig titlla de temerari per contradir la versió de Pere Tomic sobre la història de les institucions catalanes (Querol/Solervicens,2011:158).

És important citar que el model humanista italià que s'assimila a Catalunya, serà primer el napolità i, posteriorment el romà, no pas el florentí, pels motius de contactes entre centres culturals, citats unes línies més amunt (Vilallonga, 2014:47).

Tortosa en el marc internacional

Fins ara hem pogut observar l'humanisme des dels grans centres culturals, Nàpols o Roma, per part d'Itàlia i, Barcelona o València per part d'Espanya. A partí d'ara veurem com és converteix Tortosa en actor dintre d'aquest mapa geoestratègic.

Primerament anem a documentar un fet que canvia la ciutat i la posiciona dintre del context internacional i, posteriorment analitzarem la situació geogràfica.

A diferència de França, que encara escollien els seus bisbes de llinatges nobles, a la Península va començar a ser costum escollir els bisbes entre homes de lletres, així doncs, podem veure que dintre del territori, els neerlandesos Adrià Floriszoon i Wilhelm van Enkevoirt; el genovès, Agustí Spinola; o el napolità,

Giovanni Batista Veschi, se'ls atorgà la regència del ric bisbat de Tortosa², esdevenint-ne un, figura transcendental per a la història de la ciutat en el segle XVI.

Adrià Floriszoon (1459-1523) fou conegut com Adrià d'Utrecht, havia estat degà de teologia a la Universitat de Lovaina, on es relacionà amb humanistes del cercle d'Erasme de Rotterdam, tot i que es decantà cap a l'escolàstica tardana (Tüchle, 1966:160). Com a preceptor del futur emperador Carles V, es traslladà a la península Ibèrica per atendre l'afer de successió, on es posicionà en favor seu. L'any següent fou nomenat bisbe de Tortosa, lloc que regí entre els anys 1516 i 1522. Posteriorment seria escollit Cardenal i, finalment Papa, el 9 de gener de 1522, amb el nom d'Adrià VI (Martínez, 2011:81).

Tortosa havia estat una ciutat decisiva per al nou Papa, a ran del nomenament, els prelats de la diòcesi de Tortosa assolien el dret d'utilitzar el solideu vermell, que porten els escollits de la dignitat cardenalícia³. No tant sols l'estament eclesiàstic fou agraciat amb les mesures del nou Papa, ja que el 3 de juliol de 1522, abans de partir, va concedir el que es coneix com la "Butlla dels pescadors" que a partir d'aquell moment podien pescar els diumenges i els dies de precepte, a canvi, això si, que els ingressos d'aquests dies anessin destinats a pagar els rescats del mariners presos per la pirateria (Galiana, 2006:223).

Finalment, el dia 8 de juliol de 1522 embarcaria del port de l'Ampolla rumb a Roma, per a exercir el seu curt pontificat (Martínez, 2011:82).

Home de vida intaxable i, d'elevats pensament i sentiments idealistes, però alhora, amb carència per comprendre la cultura renaixentista (Tüchle, 1966:160), tot i que un cop a la Península va mantenir correspondència amb l'humanista Alessandro Geraldini (González/Paniagua, 2009:288), citat unes línies més amunt.

² Vegeu. *Història Bisbat de Tortosa* [en línia]

³ Vegeu. *Bisbat de Tortosa*. [en línia]

Ciutat geoestratègica

La Tortosa del segle XVI tenia uns condicionants que li permetien està al corrent de les novetats intel·lectuals i literàries de l'època, no en va els diferents historiadors i literats de l'època la coneixen com: Cruïlla dels Països Catalans, Clau del Regne de València o *baja sentina de los tres reinos* (Querol, 2005:15).

En primer lloc, hem de destacar la seva situació privilegiada en l'àmbit fluvial, marítim i terrestre. Porta d'entrada a la Corona d'Aragó a través de l'Ebre, però al mateix temps lloc de pas entre Catalunya i València. Com així demostra *Los col·loquis a la insigne ciutat de Tortosa* a càrrec de Cristòfol Despuig, llibre coetani que serà el nostre fil conductor. La relació comercial amb els principals centres culturals de la Corona d'Aragó, Saragossa, València i Barcelona, va proveir la ciutat de molts comerciants, però també, especialistes en lletres i gramàtica, així com gran nombre d'eclesiàstics (Querol/Solervicens, 2011:9).

El fet que Tortosa es posicionés en el mapa internacional, va fer que tingués una fort comerç amb altres països d'Europa, com França, però sobretot Itàlia, gràcies als ports de Gènova i Sicília. Aquest cosmopolitisme convertia la seva gent en especialment porosa a l'hora d'absorbir les novetats intel·lectuals i artístiques, com demostra l'estada del pintor flamenc Godofred d'Esteminola, per a la creació del retaule dedicat a la Mare de Déu de la Rosa, al convent de Santa Clara, l'any 1556 demostrant que la ciutat estava al corrent dels gustos estètics del País Baixos que provenien de la cort napolitana (Muñoz/Rovira, 1999:80).

En l'àmbit religiós estava molt proper a la ciutat de València, ja que la diòcesi de Tortosa arriba fins Almenara, a escassos 30 kilòmetres de València, decisions d'abast estrictament valencià, com ara l'estratègia per assimilar la minoria morisca, havien de comptar, necessàriament amb el paper de l'Església tortosina (Querol/Solervicens, 2011:9).

Cristòfol Despuig posa molt interès en demostrar la relació estreta entre Tortosa i València, no en va *Los Col·loquis* són entre un cavaller valencià i un de tortosí, a més d'un ciutadà de Tortosa. En tots els seus àmbits, eleva totes les virtuts dels valencians, des de la creació literària, *com ho diu lo filòsof i l'excel·lent poeta*

català Ausiàs March (Querol/Solervicens, 2011:45), com en la formació de nobles de Tortosa en cases d'aristòcrates valencians.

Puix sabeu, jo criat me só no cert en casa de mercader, mas en casa d'un senyor tan cortesà i tan noble en costums com un altre fos en tota la Corona[...] jugar totes armes, ballar i dansar totes danses, llegir a hores concertades llibres de totes històries [...] obrar tostemps exercicis de tota virtut(Querol/Solervicens, 2011:112).

Però a més, per a remarcar l'estreta relació, el cavaller valencià Don Pedro, *porte besamans* a una dama culta de la ciutat, teixint contactes de proximitat entre les aristocràcies de les dos ciutats (Querol/Solervicens, 2011:103).

Finalment no podem oblidar que tot i aquesta estreta relació amb València, era Barcelona la que representava un estadi superior en la política tortosina, juntament amb les aspiracions professionals(Querol/Solervicens, 2011:9). Tortosa s'implica de forma directa en el Govern del Principat per mitjà de la Generalitat, ja que durant la centúria del XVI aportaria a dita institució fins a quatre presidents⁴.

Infraestructures culturals

Degut a l'expansió urbana, la ciutat es va dotar d'infraestructures per a l'estudi i la divulgació de la cultura. El Consell i Capítol eren el centres educatius per als tortosins, comptaven amb aules i residència de mestres i estudiants, també en regim d'internat. Era imprescindible les figures del mestre major i un repetidor, en quan a les places, s'atorgaven per mitjà de convocatòries d'oposicions (Querol, 2005:56).

L'horari escolar alternava classes i descans, amb lectures destinades als alumnes més avançats com Terenci i, per als menys competents es repetia Nebrija. Eren

⁴ Esteve de Garret, 1515. Francesc Oliver, 1530. Jaume Cerveró, 1572. Pere Oliver de Boteller, 1575. Jordi Golafre. *Història de Catalunya*. Pàg.133.

habituals les *Epístoles familiars* de Ciceró, així com els comentaris a les obres de Virgili, preferiblement, Ovidi o Horaci. Els *Col·loquis* D'Erasmus varen ser substituïts pels de Lluís Vives, a causa de vigilància eclesiàstica i, durant els últims anys, ja en el segle XVII, els estudiants més excel·lents podien ser introduïts en les *Elegàncies* de Paulo Manuncio (Querol, 2005:59).

Les infraestructures culturals de nova creació foren, els Reals Col·legis de Sant Jaume i Sant Maties, també anomenat Col·legi de dalt, l'any 1544⁵. Inicialment

1 Pati central dels Reals Col·legis de Sant Jaume i Sant Maties, on podem veure l'arquitectura renaixentista plenament italiana, obra de l'escultor Francisco de Montehermoso. La iconografia central exalta la monarquia promotora de l'obra, Carles V i el Príncep Felip. Centre d'interpretació del Renaixement. Tortosa.

anaven destinats a la ciutat de València, però els promotors, Carles V i el príncep Felip, varen decidir construir-los a Tortosa. Cal destacar sobretot l'estructura del pati, arquitectura geomètrica plenament italiana, amb una iconogràfica molt cuidada, que exalta els seus promotors, obra de l'escultor Francisco

de Montehermoso⁶. La seva funció era la d'instruir els conversos, en especial, els joves moriscos, en l'assimilació de la llengua i la concepció d'una religió i llei úniques.

Un altre complex educatiu eren el Col·legi de Sant Jordi i Sant Domènec, acabat l'any 1578, anomenat Col·legi de baix, lloc destinat al l'estudi teològic de la congregació dominica. Que l'any 1600 es convertiria en Universitat Pontifícia (Querol, 2005:32).

⁵ Avui anomenats Sant Lluís.

⁶ Vegeu. *Tortosa Turisme. Centre d'interpretació del Renaixement* [en línia]

Aquestes infraestructures foren decisives a l'hora d'assimilar i expandir el coneixement, on els laics podien escoltar arts i teologia, així com l'estudi de la gramàtica municipal o l'estudi dominic, però sempre vinculats a la congregació.

Tant el col·legi de dalt com el de baix tenen una arquitectura renaixentista italiana, però estaven vinculats a l'escolàstica tardana dominica, d'aquí que veiem una intenció d'adoctrinament utilitzant l'estètica, dotant la ciutat en arquitectura contemporània, però alhora, utilitzant mètodes educatius tardo-escolàstics, creant un anacronisme intencionat, entre la plàstica i l'oratòria.

Finalment, un altre centre important d'estudi, tot i que fora de la ciutat, és el monestir cistercenc de Benifassà, on residia el mestre en teologia Cosme Violaigua, al que hem d'ubicar dintre dels cercles intel·lectuals valencians, entre el que podem destacar Francesc Deci, catedràtic de gramàtica a València i, autor *Colloquium ciu titulus Paedapechtia*, l'any 1535. Durant la seva estada a Tortosa cultivà l'ambient valencià intel·lectual i erasmista, del que en sortirien literats com Despuig i, que seria influència directa en la temàtica dels *Col·loquis* (Querol, 2005:30).

Port Fangós i port de L'Ampolla, comerç exterior

El Port Fangós va ser un port natural que es va crear a la desembocadura del riu Ebre, va ser un port estratègic per a l'expansió Mediterrània de la Corona d'Aragó, sobretot durant els segles XIII i XIV. Tenia unes condicions força particulars, allunyat de nuclis urbans i amb prou calatge per acollir una gran flota. De les seves aigües sortirien els exercits de Pere II l'any 1282 i, Jaume II l'any 1323, i també, amb menys volum d'efectius les esquadres de Jaume I i Martí l'Humà (Gilabert, 2008:247). Cal destacar la importància del Port Fangós com un port estrictament militar, ja que per a usos comercials Tortosa disposava de dues entrades més segures remuntant l'Ebre, al sud el port d'Alfac i al nord el port de l'Ampolla, com bé cita Cristòfol Despuig.

Aquest segon va anar guanyant importància durant la segona meitat del segle XVI, ja que el tram final de l'Ebre estava en constant moviment, convertint-se en

un dels ports comercials més importants per a la Corona d'Aragó. Sobretot pel que fa a productes manufacturats procedents d'Itàlia, els vaixells de ciutats com Ragusa o Gènova atracaven al port de l'Ampolla, tal com detalla el llibre de rúbriques entre els anys 1556 i 1587 (Muñoz/Rovira, 2013:18).

Obligació per scriva de nau genovès estava en lo port de la Ampolla feta a Tortosa per pagar les imposicions de aquella y danys farien los de la nau en les heretats del terme. 04.03.1564 (Muñoz/Rovira, 2013:53).

Obligació prestada per Miquel de Franquis, genovès, capità de la nau nomenada, Nostra Senyora de la Encoranda, estava al port de la Ampolla, terme de Tortosa, sobre pagar los danys fets y forsan faran en los bestiar y altres coses del terme de Tortosa. 17.05.1570 (Muñoz/Rovira, 2013:88).

Com podem veure, més enllà del comerç pròpiament dit, l'obligació de satisfer impostos a la ciutat per sufragar els danys que pogueren ocasionar els tripulants sobre els honors i, el bestiar del ciutadans de Tortosa.

El port de l'Ampolla fou l'escollit per les naus italianes per establir-hi relacions comercials amb Tortosa, entenem que al ser un port que està més al nord que el de l'Alfac, els permetia una relació més directa. També d'aquesta forma evitaven la desembocadura principal del riu Ebre, evitant perills innecessaris.

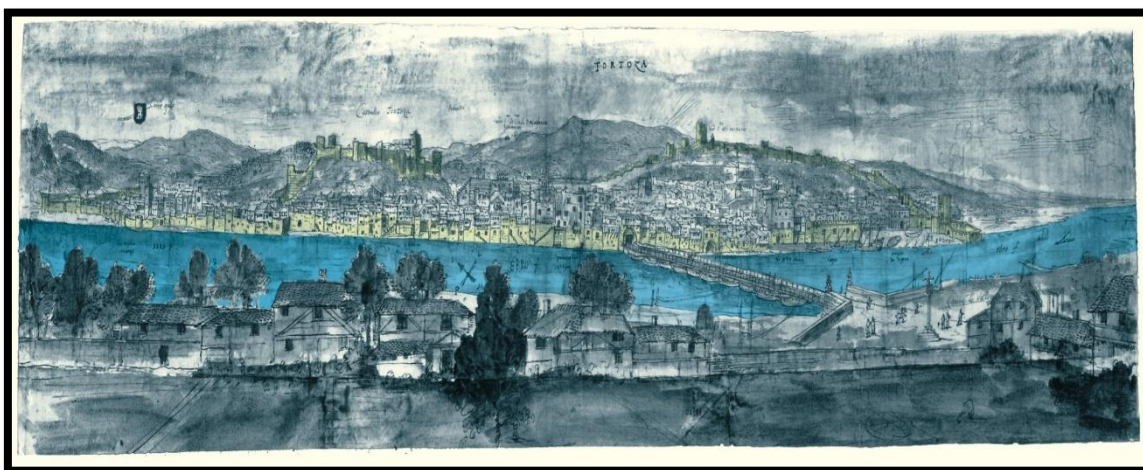
Els port de l'Alfac quedaria com a projecte de port defensiu, l'any 1575, Felip II encarrega als enginyers italians Giambattista i Cristoforo Antonelli, la traça i la posterior construcció d'un sistema defensiu sobre el port natural. Però els conseqüents problemes tècnics, d'altra banda, habituals per ser zona humida i, problemes econòmics, deixaria el projecte per a bastir com molts altres a la zona durant l'última part de la centúria (Gilabert, 2000:152).

Podem veure que la ciutat té una relació directa amb la península itàlica, inclús podem destacar que des del segle XV, hi havia famílies italianes vivint a la ciutat de Tortosa per comprovar i tramitar les mercaderies que sortien direcció les diferents destinacions italianes. Entre elles destaquen els genovesos, Gentile (Igual/Navarro, 1997:294), els Centurione, els Spinola, o els Conrado Sansovi i, un comerciant venecià, Daniel Zon, encarregat de gestionar les grans quantitats

de llana i mel destinació Venècia, creant un corrent comercial fluït i permanent entre Tortosa i els ports italians (Vilella, 1993:82), ja que al mateix temps també es té constància de famílies de Barcelona, Tortosa i València en ciutats com Gènova, amb el mateix propòsit.

L'Ebre, la connexió perfecta

L'Ebre és un riu de característiques molt especials, la seva amplada fa que sigui un riu inusual dintre de Catalunya, ja que a diferència dels altres rius del Principat el seu naixement està molt lluny de la seva desembocadura, això li atorga una navegabilitat que va ser molt ben aprofitada per la ciutat de Tortosa, ja que durant molt anys va ser la connexió perfecta entre l'interior de la Corona d'Aragó i la seva expansió Mediterrània, primer bèl·lica i, posteriorment comercial i cultural.

2 Panoràmica de la ciutat de Tortosa, on podem veure la seva façana fluvial i, el pont de barques, creuant el riu Ebre. Obra del pintor flamenc Anton van der Wyngaerde, realitzada l'any 1563 per ordre del monarca Felip II dintre de l'obra topogràfica sobre diferents ciutats espanyoles. Centre d'interpretació del Renaixement. Tortosa.

Les primeres drassanes es remunten a la Tortosa del segle XII (Fernández, 1989:35), ja des d'aleshores les embarcacions construïdes gaudien de fama entre la població islàmica. La proximitat dels Ports⁷ proveïen als artesans d'una

⁷ A les Terres de l'Ebre es coneixen amb el nom dels Ports, les muntanyes entre Tortosa i Beseit, unint el Matarranya, l'Ebre i el Maestrat.

diversitat de fustes molt preuades, com el pi melis, amb un alt contingut resinós, de color rogenc i d'escorça llisa, molt durable per a la navegació.

Un cop al port de la L'Ampolla, on ancoraven els vaixells de gran tonatge, les mercaderies eren dipositades en embarcacions més petites, barques, llaüts o pontons, aquestes remuntaven el desaparegut *Riet Fondo*, fins a la entrada de la riba de l'Ebre, per anar corrent amunt fins a Tortosa.

D'altra banda, també es produïa l'itinerari en sentit contrari. El blat aragonès i castellà baixava per l'Ebre direcció Tortosa (Bajet, 1999:106), tendència que encara es conservaria durant tot el segle XVI. Tota la farina que arribava es dipositava a la Torre de Mar, sols en aquell moment es podia comprar, vendre i distribuir. També ho feien les llanes que venien mitjançant els afluents de l'Ebre, com les de l'Urgell, aprofitant el camí dels raiers, que sortien cap a ports italians, especialment Gènova i Pisa, al igual que la seda, on la ciutat tenia un dels seus negocis principals. Per la seva part, la sal, disposaria d'un port propi, el de Remolins, anomenat "Port de Sal" (Mullor, 2007:209).

La sal que es formava a la desembocadura de l'Ebre era, juntament amb la pesca, unes de les activitats més lucratives de Tortosa, gràcies a l'anomenada imposició de la sal (Muñoz/Rovira, 2013:10). Les salines estaven en mans de les famílies patrícies, que ja hem anomenat unes línies més amunt.

Observem que l'Ebre era una font inesgotable de beneficis per a la ciutat, més enllà de ser una drecera comercial i, una font de beneficis naturals, creuar-lo era sinònim de recaptació.

L'historiador Enrique Cock, escrigué el relat del viatge de Felip II, ja descrivia el Pont de Barques de Tortosa, com: *un puente de madera fecha sobre diez barcas, entre su ligadas con sendas tres vigas para mejor resistir las crecientes del Ebro* (Mullor, 2007:16).

Los Llibres del Pont, recollien l'entrada i la sortida de comerciants de la ciutat, posant en contacte la ruta entre Barcelona i València, així com, en el Llibre Pont de la Lleuda, on quedava reflectida l'activitat econòmica de mercaderies.

El negoci de l'Ebre fou tant gran que Barcelona, en certa manera estava, sotmesa als interessos d'una ciutat petita com Tortosa, fet que va comportar per par de la capital comprar les viles de la Palma d'Ebre i Flix, aquestes passaven a ser carrers de Barcelona, d'aquesta forma les mercaderies que provenien de l'Aragó i Castella, ja no arribaven a la ciutat, deixant d'aquesta manera de pagar els preuats impostos. La construcció de la carretera de Tivissa a Miramar, creant via directa amb Barcelona, va fer que Tortosa entres en decadència i, amb desafecció en vers la capital, aquesta hagué d'apaivagar en alguns cops les insurgències, amb l'arribada armada del mateix Conseller en cap de Barcelona, onejant la bandera de Santa Eulàlia⁸.

Context sociopolític

Fins aquestes línies hem vist la part positiva de ser una ciutat amb un comerç fluid i ric, amb les pertinents infraestructures que s'han anat creant dintre del complex urbà, per poder esdevindrè un referent dintre de Catalunya. Però en el context sociopolític Tortosa vivia sota l'amenaça permanent de guerra civil.

Les bandositat o faccions són l'equivalència a les antigues guerres feudals del món rural, que s'han adaptat ara a la vida urbana i, que intenten per mitjà de la força prendre el control de la ciutat. En el cas de Tortosa enfrontant les famílies dels Oliver contra els Oliver de Boteller⁹.

Tot i que el principi de la centúria va ser socialment plàcida, a partir de l'any 1530, ja podem documentar fets de l'estat de guerra permanent en que vivia la ciutat. Com la denúncia que fa Miquel Boteller, vicari general de la diòcesi, per l'atac sofert per la facció dels Lluís Oliver de Boteller, vescomte de Castellbó (Querol, 2005:24).

⁸ Vegeu. *En Guardia! La noblesa Tortosina del Segle XVI*. [en línia]

⁹ Vegeu. *En Guardia! La noblesa Tortosina del Segle XVI*. [en línia]

La màxima autoritat de la ciutat eren els procuradors, que equivaldrien als paers de Lleida o als consellers de Barcelona. El seu nombre era de tres, procurador en cap, procurador segon i, procurador tercer¹⁰.

Els ciutadans i burgesos honrats de Tortosa es podia crear de quatre formes diferents i, tots podien accedir al càrrec de procurador.

- 1.- De forma consuetudinària, gaudint del respecte i estimació, per haver regir una vida militar o per honra dels seus conciutadans.
- 2.- En virtut de privilegis de matricula atorgats pel rei.
- 3.- Amb l'obtenció del privilegi ciutadà o burgès honrat de part del rei.
- 4.- Per la possessió del grau de doctor en llei o en medicina. (Rovira, 1996:10)

La política municipal era exclusivitat de la baixa noblesa, els ciutadans honrats i els donzells, en quedava exclosa l'alta noblesa i els cavallers (Muñoz/Rovira, 2013,19). El càrrec de procurador en cap s'atorgava per insaculació, seguint la tradició de l'Edat Mitjana, però el de procurador segon havia de seguir la promoció del procurador en cap (Rovira, 1996:22), d'aquí que els grans damnificats fomentessin el clima de bandositats, alhora que molts donzells, com el mateix Despuig, no volguessin ascendir al rang de cavaller, perquè quedaven exclosos de la política municipal. Ja que entenien que aquesta forma de govern alterava el codi d'honor, tenint en compte els codis de conducta de l'època.

En aquest estat de bandositats obertes, varen ser necessari la mediació externa, per aquest motiu s'envia a la ciutat l'agutzil real Pere-Pau Amat de Palop, on veu *in situ* la magnitud del conflicte, ja que és atacat durant el transcurs de la reunió.

Finalment, però, pogué forçar una treva, on Cristòfol Despuig, alineat amb la facció de Lluís Oliver de Boteller, després del seu matrimoni amb Maciana Curtoi Oliver, és obligat a romandre sota arrest domiciliari, sots pena de 1000 ducats d'or (Querol/Solervicens, 2011:6), senyal més que evident de la seva implicació en l'atac i per extensió en les polítiques municipals.

¹⁰ A partir de l'any 1585 s'aconsegueix incorporar un quart procurador.

Aquesta relativa calma va durar pocs anys, ja que al 1532 es varen agreujar les hostilitats, ja que gràcies a un privilegi real, feu sortir procurador de la ciutat Lluís Oliver de Boteller, malgrat el seu estament noble. El clima fou de tanta hostilitat, que el mateix govern municipal repartiria armament entre els veïns i les confraries (Querol, 2005:25), alhora que adquiriria pólvora per ser utilitzada en cas de necessitat (Muñoz/Rovira, 2011:25). Aquesta és una practica que s'allargarà durant la resta de centúria, ja que a més de les lluites internes per controlar la ciutat, també s'ha de fer front al bandolerisme creixent, que en al cas d'una ciutat fronterera és més acusat.

La forma de governar la ciutat per par de Lluís Oliver de Boteller va ser un mal de cap per a la Corona, ja que es veia amb preocupació el mètodes utilitzats, que arribaven a menystenir la mateixa autoritat real, fet que comporta una vegada més la mobilització de l'agutzil real Jofre de Vergós per intentar posar fre a la tirania en que s'havia convertit la ciutat, *la parte de Oliver de Botiller ha cometido y comete de cadal dia muchos delictos y excesos en deservicio de Dios y nuestros y dize el vulgo que no hay otro rey sinó el* (Querol,2005:27).

La flama revolucionaria de les bandositats no s'apagà fins l'arribada de Francesc de Borja com a nou virrei de Catalunya, l'any 1539. Aconseguint encausar i expulsar de la ciutat Lluís Oliver de Boteller, que seguiria movent els fils de la ciutat des de la veïna Peníscola.

S'obria de nou un període productiu dintre de la ciutat que duraria fins l'any 1563, on es reobririen les velles ferides i el rebrot de les hostilitats.

Durant el període que podem anomenar "entre bandositats", es reprenen temes de política municipal que realment preocupaven a tota la població. La construcció de les sèquies de reg, que finalment no es varen portar a terme, la millorar de la vigilància costera, entorn el golf de Sant Jordi, per evitar les incursions i atacs de pirateria riu amunt, recordar l'obligació al bisbe Ferran de Loaces en la contribució de la construcció de la Seu, en definitiva, una època en que la ciutat i la població experimenta una nova plenitud i, que Despuig no dubta en reflectir en els seus *Col·loquis*, fent una comparació en com eren les coses uns anys enrere i, inclús fent denuncia als excessos actuals.

Mirau lo llustre dels ciutadans i quan compostos i adreçats van, i quant més cortesament se tracten que solien, i les senyores quanta millora tenen en son tracte i quanta més primor en lo vestir, que tot açò havem vist tots molt d'altra manera de com va ara. Doncs les Carnestoltes ja veu a què han arribat i quan se són allargades de faldes, que serà mester acurçar-les.
(Querol/Solervicens, 2011:110)

Com hem dit unes línies més amunt, les faccions varen retornar a la ciutat, però ara amb la incorporació del Sant Tribunal de la inquisició, que formaria part d'una de les bandositats, concretament la dels Oliver de Boteller, observem que en aquest nou estat de guerra oberta, ara, Despuig es troba en contra dels que abans havien estat els seus aliats. La implicació fou tanta que Cristòfol Despuig i el seu germà Onofre varen voler cremar la casa de Cosme Castellar, agutzil de la Inquisició a Tortosa, fet que els condemnaria a ser detinguts i empresonats a la ciutat de València. Arribats en aquest punt podem veure que les bandositats arribaven també al sens de l'església, ja que molts fills, no hereus, acabaven dintre del clergat, el qual els habilitava per portar a terme la mateixa guerra en un altre terreny, com el frustrat segrest del bisbe Loaces per part del canonge Toni Costa l'any 1557 (Muñoz, 2009:251).

Aquest ambient insurreccional no era exclusivitat de les elits de la ciutat, ja que trobem proves de contagi a tots els estaments, com els fets que unes pescadores que no varen voler vendre peix a una criada de Micer Dalmau, comissari del Sant Ofici, fet pel qual varen ser empresonades (Muñoz/Rovira, 2013:110).

Les bandositats no varen acabar amb el final de la centúria. Tot i que a partir d'aleshores ho farien amb menys intensitat per motius diferents. La Corona d'Aragó va seguir una política de no promocionar la petita noblesa local, deixant d'atorgant nomenaments de senyors i oligarquies bel·ligerants, d'aquesta forma tenir un petit control sobre el territori i, també, tallant el problema del bandolerisme il·legal al servei de les famílies d'ícoles.

La Decadència de finals de segle

Observem que a mitjans de segle ja hi ha algunes veus discordants sobre algunes de les decisions polítiques, pel que fa a l'explotació dels recursos o la inversions en noves infraestructures, l'aburgesament tortosí evoca la ciutat cap a una crisi de la que tardaria molts anys en recuperar-se.

Les bones relacions que tenien directament amb la monarquia, sobretot Felip II, no foren suficients, tot i les inversions, per salvar la ja mencionada direcció.

Podem datar que el mateix monarca es preocupar personalment, ja que entre el 18 de desembre de 1585 i el 3 de gener de 1586, Francesc Oliver de Boteller, va tenir l'honor d'allotjar a casa seva al mateix rei Felip II i, als seus fills, la infanta Isabel i el príncep Felip (Rovira, 1994:25).

Podem dividir les causes d'aquesta crisi entre dos factors, els intern i els externs.

Els factors externs tenen a veure amb la situació geoestratègica de la ciutat, porta d'entrada a l'Aragó, a treves del riu. Connectada directament amb els seus ports marítims i enclau de pas entre València i Barcelona, en efecte, les mateixes situacions que en un episodi de bonança eren un privilegi, es transformaven en un punt en contra si la situació passava a ser de desacceleració econòmica.

Per una part, el comerç marítim i la seva relació directa amb els ports italians, però també francesos, es veié amenaçada a causa de la pirateria i les incursions vàndals que es feien riu amunt. Especialment, fou afectada de forma molt important la Castellania d'Amposta, les falconades corsàries nord-africanes i turques, deixaren la ciutat sota mínims, ja que entre els anys 1553 i 1568, sols es daten 16 focs, tot i això, la Diputació destinà dos oficials ordinaris de forma permanent (Pérez, 2005:210).

L'altre fet extern a la ciutat va ser la ja mencionada compra de les poblacions de la Palma d'Ebre i Flix, per part de la ciutat de Barcelona, fet que estronca el comerç provinent de l'interior, ja que la capital controla el comerç de l'Ebre, abans exclusivitat de Tortosa, amb el qual la ciutat deixa d'ingressar els tributs provinent del comerç fluvial. Aquests fets deixen la ciutat en una situació d'aïllament comercial.

Dintre del factors interns trobem els episodis de pesta que assoliren la ciutat de forma repetitiva, els anys 1520 i 1530, així com febres pal·lúdiques provocades per l'estancament d'aigües els anys 1525 i 1547.

Podem observar l'increment de la població entre els anys 1497 i 1515, alhora que una davallada entre aquest darrer any i el 1553, tenint en compte l'impost per fogatge¹¹ (Muñoz, 2005:4). Però no és l'únic. *Mas dubte molt que aqueixa sigui la causa principal perquè deixa Tortosa d'esser major i, si altra no n'hi trobau, a la fe, aqueixa no em basta.* Diu Despuig (Querol/Solervicens, 2011:175).

Al que es refereix és a la falta de resposta per part dels nobles de la ciutat, en aquest aspecte, no pensaren en inversions futures. Com per exemple acabar les obres dels canals de reg i poder convertir tot el secà en horta, fet que Despuig titlla de *ceguetat* i *grandíssima maldat, la major que mai sia en lo món estada* i de forma sarcàstica atribueix la negació de l'obra a la divina providència (Querol/Solervicens,2011:173).

Finalment, les bandositat nobiliàries, de les que ja hem parlat, també varen ser un altre motiu destacat, la tensió social en que vivia la ciutat, degut a l'estat de guerra civil permanent, desaccelerar el comerç intern, amb l'agreujant de la incorporació de l'arma de foc, fet que convertia qualsevol lloc de la ciutat en imprevisible, en aquest cas, ja no es necessitava l'aprenentatge bèl·lic que si comportava esgrimir una espasa llarga, qualsevol persona estava qualificada per fer us d'un arcabús, trabuc o pedrenyals.

L'entorn intel·lectual de Cristòfol Despuig

Cristòfol Jeroni Despuig i Sabertés va nàixer l'any 1510, en el nucli d'una de les famílies nobles de la ciutat de Tortosa. El seu llinatge es remunta a la reconquesta de Ramon Berenguer IV, on un dels seus cavallers, Roger Despuig, és el quart home en escalar el Castell de la Suda, gràcies aquesta gesta fou premiat amb els

¹¹ Un fogatge era un impost que establiren les corts generals amb acord dels comptes de la Corona d'Aragó i Catalunya, que gravava els focs, és a dir, les cases habitades. (un fogatge era equivalent a quatre persones)

senyoriu de Paüls, l'heretat i la torre del Llaber i la casa al carrer del Portal de la Rosa, dintre la ciutat (Querol, 2005:248).

Es casà amb Marciana Curto l'any 1530, filla del ciutadà Esteve Curto i d'Àngela Oliver, fet que el compromet amb les bandositats en favor dels Oliver de Boteller. Gràcies a la seva condició de baixa noblesa, en condició de donzell, té el privilegi de poder estar insaculat per poder exercir com a procurador de la ciutat, com així ocorre entre els anys 1559 i 1560, en que ocupa el càrrec de procurador en cap de la ciutat (Muñoz/Rovira, 2011:19).

De formació cortesana a València, tot i que no universitària, Despuig es vincula a la vida migrada del món literari tortosí. Trobem l'esperit innovador i erasmista en un granat grup de literats de la zona, com el teòleg Baltasar Sorió, el dominic Jeroni Teix o el prevere Bertomeu Cucala. Fora del món escolàstic trobem l'escriptor neollatí Jaume-Joan Falcó. Però la màxima influència literària arribaria del proper monestir de Benifassà, de noms com Jeroni Sans, autor de l'obra *Aragonum clara insignia regum*, citada pel mateix Despuig, així com l'abat Miquel-Joan Gisbert, amb qui va tenir una relació estreta, ja que fou jutge del plet entre el Capítol i el bisbe Ferran de Loaces (Querol, 2005:253).

Finalment trobem dintre d'aquest grup intel·lectual al teòleg i mestre de la catedral de Tortosa Cosme de Violaigua i, al ja mencionat erasmista valencià Francesc Deci, del qual serà inspiració per als *Col·loquis*. És important veure el contrapunt que aporta el monestir de Benifassà en el flux intel·lectual entre Tortosa i València i, com nodreix amb literats la zona del Maestrat.

No menys important són el nucli familiar del mateix Despuig, Marc Antoni Aldana i Mateu Anníbal Aldana¹², ambdós fills de Joan Aldana¹³, personatges cultes i amb interessos i inquietuds literàries i culturals (Querol, 2005:255), com també Joan Amic, curador de l'edició *Libre de les Costums generals escrites de la ciutat de Tortosa*, de l'any 1539 (Querol/Solervicens,2011:11).

¹² L'Any 1585 el Duc de Sessa va proposar al Consell de la Inquisició la publicació de les principals obres de Maquiavel per part de Marc Antoni Aldana.

¹³ Joan Aldana va tenir quatre fills, Marc Antoni, Cèsar, Mateu Anníbal i Quint Sertori. Clara influència i admiració pel món clàssic italià del seu pare.

Podem veure que el donzell Despuig no és un savi isolat o un lletraferit, sinó que actua en conseqüència al moviment cultural de la ciutat i de la zona d'influència. La implicació política i cultural alinea l'autor amb l'estereotip d'home renaixentista, cultivat amb armes i amb lletres, amb les seves inquietuds estètiques, però alhora amb els seus defectes i virtuts, vinculats a la política municipal.

Los Col·loquis com a paradigma de la modernitat

Los Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa és l'única obra que es coneix escrita en català amb connexions amb la doctrina erasmista (Durant, 2004:58). Tot i que estava pensada per ser impresa, ja que compta amb tots els preliminars de rigor, pròleg, dedicatòria i poesies laudatòries a l'autor, no serà publicada fins entrat l'any 1877, tot i que si varen haver còpies manuscrites, com la de l'historiador Jeroni Pujades l'any 1623 (Querol/Solervicens,2011:20). Entre les causes de la no publicació de l'obra trobem, la desafecció i els atacs continus de Cristòfol Despuig contra el Bisbe Ferran de Loaces o, la prohibició dels escrits erasmians al voltant de l'any 1537. Encara que també trobem causes tècniques.

La impremta a Catalunya arriba l'any 1472, acabada la Guerra Civil (Durant, 2004:44), però a Tortosa la revolució tècnica del període no farà l'aparició fins l'any 1622, deixant la ciutat òrfena tecnològicament durant la centúria del quinze (Querol/Solervicens, 2011:9).

La forma col·loquial en que està escrita fa difícil preveure el seu pensament, ja que els interlocutors, el cavaller Lívio (el mateix Despuig), el ciutadà Fàbio i el cavaller Don Pedro, defensen postures distintes i, en algun moment antagòniques, però si que en podem veure algunes crítiques en vers el patrimoni temporal de l'Església, la seva cobdícia en l'acumulació de riquesa, la pompositat del culte diví i a les relíquies, així com el menys preu que té Castella per tota la perifèria peninsular i, la castellanització de la noblesa catalana. En algunes d'aquestes afirmacions podríem alinear el text amb els postulats luterans, tot i que també trobem crítiques a aquestes idees. D'aquí que costi esbrinar, quines frases són escrites sota les conviccions de l'autor i quines ho són simplement com a mesura

de precaució. És evident que la contundència d'algunes sentència comptaven amb un risc evident de ser acusat d'heretgia. Fet que no ajudava a la ja marcada vida de Despuig, sobretot en els afers polítics.

Gràcies als diàlegs Despuig pot aportar les diferents visions que té de la ciutat, els interlocutors expliciten les normes, que són les reguladores de la conversa, basada en opinions diferents, de les quals es poden posar en dubte, creure o contrarestar amb tota llibertat, basats en els ideals renaixentistes cortesans promoguts per Baltasar de Castiglione a *Il Cortigiano*, obra que Despuig coneix i, projecta en el figura del príncep de Viana, *Tan gentil decidor i festejadorm d'estrangers i tant delicat inventor de gentileses i festes, que tot lo món desitjava seguir i servir[...] i tras açó fonc tan bon cristià i tan devot que fonc reputat per sant.* hereu de la cort napolitana(Querol/Solervicens, 2011:134).

Observem que l'interès de Despuig per aquest gènere argumentatiu pluritemàtic, es basa en reflexionar en postulats polítics i, en criticar la realitat coetània, ja que aspira a l'educació política dels conciudadans, per mitjà de l'obra, amb l'objectiu de poder ascendir a la regidoria de la ciutat. D'aquesta forma Despuig assimila els conceptes bàsics del Renaixement al servei de les noves nacionalitats europees i, ho extrapola a la ciutat de Tortosa.

Seguim-ne el procediment.

Els humanistes italians són sovint els que realitzen aquestes tasques d'assessorar les monarquies, ja que provenen de la civilització llatina i, en definitiva, són hereus dels clàssics, s'autoproclamen ciutadans de primera, per contra de la resta d'Europa bàrbara. El humanistes de la resta d'Europa busquen referents històrics per remuntar el seu llinatge al estàndards més purs, com Despuig fa amb Túbal, net de Noé, que edificar *en la entrada del riu Ebro [...] una ciutat notable* (Querol/Solervicens, 2011:121).

En aquest sentit elabora una descripció elogiosa per prestigiar la ciutat, intentant retrocedir el màxim amb el temps i, lloà els episodis més destacables de la seva història, creant una *laude urbium*.

Les *laus urbis* renaixentistes consisteixen en: fomentar l'antiguitat de la fundació de la ciutat, demostrar la condició d'*urbs uetustissima*, descriure'n la presència de les civilitzacions clàssiques i, documentar esments i fets per geògrafs i historiadors antics (Valsalobre, 2018:94). Titus Livi, Pomponi Mela, Estrabó, Flavi Josep, Plini, Plutarc, Beroso o Caludi Ptolomeu, en el cas de Despuig.

Va ser un gènere força productiu, ja que podem trobar-ne tant en llatí, com *Barcino* de Jeroni Pau, l'any 1491, seguim el model humanista italià. En castellà, *Crónica de Valencia* de Rafael Martí de Viciano, l'any 1564 i, en català, *Llibre de les grandeses de Tarragona* de Lluís Ponç d'Icard de l'any 1564 (Valsalobre, 2018:95).

A la Península el gènere va prendre embranzida durant el regnat de Felip II, que per mitjà de cronistes al servei de la Corona, va documentar i catalogar les grandeses del regne, acompanyats de pintors com el cas del pintor flamenc Anton van de Wyngaerder, del que hem vist una il·lustració unes línies més amunt, esdevenint una de les millors formes de propaganda i publicitat de l'època, sense renunciar a l'estètica i la retòrica.

Observem que la finalitat de l'obra és estrictament política, d'aquí que en alguns casos doni més ressò a la creença universal, com a font d'autoria, que a la pròpia documentació, ja que acredita els seus postulats. Com la fundació de les institucions catalanes, donant veracitat a les inexistents dades de Lucio Marineo i Pere Tomic, per sobre les de Pere Miquel Carbonell, escrites en la seva obra *Cròniques d'Espanya*, fet que allunya Despuig de la metodologia crítica humanística.

Finalment, hem de veure l'obra com el procés de recuperació estilístic del món clàssic, reaparegut gràcies al Renaixement italià i, basat en la metamorfosi política d'Europa, del qual la ciutat i l'autor no n'estaven al marge, ja que la mateixa tria del gènere i, les situacions que ocorrent, converteixen Cristòfol Despuig en un home del seu temps, alhora que busca la voluntat de comunicar.

Conclusions

Al llarg d'aquestes línies hem pogut fer una mica més de llum sobre la Tortosa del segle XVI, com hem dit, una mica més de llum, però alhora també hem vist la part fosca de la ciutat.

La Tortosa de la quinzena centúria és una de les ciutats més puixants, tant econòmicament, com demogràficament de Catalunya. Tot i ser la cinquena ciutat més gran del principat, la importància de Tortosa durant el període fou tanta, que es convertí en la segona ciutat de Catalunya, per darrera de Barcelona i, que en alguns casos, aquesta estava sotmesa a la ciutat de l'Ebre, sobretot en matèria de comerç.

La seva exponencialitat ve marcada per la seva situació geogràfica, ciutat fluvial, amb sortida directa al mar i, cruïlla dels regnes de València i Aragó. És a través del Regne de València que la ciutat es nodreix de les novetats culturals provinents de la península itàlica, ja que hem vist un corrent molt importants de lletrats i homes de gramàtica entre la ciutat de l'Ebre i la ciutat del Túria, esdevenint aquest el flux d'arribada de les idees humanistes a Tortosa, així doncs la diplomàcia i el comerç varen ser les portes d'entrada del pensament humanista. Descartant la via barcelonina, ja que hem anat observant les desafeccions amb la capital catalana amb Tortosa. Així com les relacions entre oligarquies, molt marcades entre les famílies valencianes i, quasi inexistentes pel que fa a les barcelonines. No hem observat relacions rellevants en la part aragonesa, que en molts aspectes s'han menystingut. En l'àmbit religiós, molt important durant el segle XVI, ja que encara no s'ha produït la revolució laica i, marcat per conflictes erasmistes i luterans i, la posterior resposta de l'Església amb la Contrareforma, la ciutat està també vinculada al món eclesiàstic valencià, ja que la diòcesi de Tortosa entre de ple en el Regne de València i, on són necessàries les opinions dels bisbes de Tortosa per tractar temes rellevants, com la gestió en l'expulsió del moriscos.

Hem vist una relació directa entre l'expansió de la Corona d'Aragó per la Mediterrània, gràcies als ports marítims de Tortosa, per una part el Port Fangós i per l'altra el port de L'Ampolla, el primer en les primeres conquestes del sud

d'Itàlia i el segon, per mantenir unes relacions comercials, sobretot en matèries primeres d'anada i, matèries manufacturades de tornada, entre les dues penínsules mediterrànies. Sobretot amb els ports de la mateixa Corona d'Aragó, com Sicília, o ports de la Itàlia no espanyola, com el de Gènova i Venècia.

El model humanístic que s'assimila a la ciutat és napolità, en depriment del florentí o el romà, que Tortosa ja no experimenta. Ja en àmbit renaixentista, en concepte d'arquitectura, si s'assoleixen els models italians florentins o toscans, com els del Reals Col·legis, però en matèria artística són els artistes del Paísos Baixos els que són contractats a la ciutat, esdevenint el mateix paradigma de la cort de Nàpols.

Capítol a part seria la cultura literària, on sí, es consoliden els estendards renaixentistes italians i, és un cop més València el que nodreix els literats de la ciutat, per introduir l'ambient erasmista cortesà, sobretot en els col·legis municipals, ja que els d'àmbit Reial o eclesiàstic, estan sotmesos a l'escolàstica tardana dominica. El màxim exponent d'aquests assoliment és el donzell Cristòfol Despuig, que per mitjà de *Los col·loquis a la insigne ciutat de Tortosa* fa una representació de la societat, seguint els models estètics renaixentistes italians, elaborant una *laus urbis* per encimellar la ciutat, però alhora per apartar l'autor dels tractats humanístics, ja que sols té en compte les vistes dels ciutadans o les virtuts, deixant exclosos les històries o fets que no són afins als seus postulats, així com totes les figures discordants amb les polítiques municipals.

En aquest punt trobem les fastuositats i les riqueses de la terra però, no l'ambient de guerra civil que es vivia gràcies a les bandositats, en que foren reclamats actors exteriors per poder gaudir de períodes de pau. Així doncs, hem de veure Despuig com un home del Renaixement, buscant el poder municipal, per mitjà de les armes, però també de la ploma i, en cap cas com un humanista en busca de la perfecció estilística.

Les bandositats que Despuig exclou de l'obra, són les que representen la Tortosa real i, són el detonant per submergir la ciutat en una crisi, engrandida pel trencament del comerç per la Mediterrània i pel boicot barceloní en el comerç

interior, així com la falta de resposta entre la mateixa oligarquia tortosina, incapaç de donar una resposta ràpida i eficient.

Tot i que durant la centúria Tortosa nodreix la Generalitat de Catalunya amb quatre presidents, la capital catalana sols esdevindria un estadi superior per a una minoria, ja que Tortosa sempre s'havia vist exclosa de les polítiques centrals i, que portaria conseqüències en els segles posteriors. Aquest fet ens fan entendre el fet de voler mantenir la Castellania d'Amposta, que amb tant sols 16 focs, la Diputació envia una dotació per salvaguardar la població, pensant amb una nova capital de l'Ebre, més afins als interessos centrals.

És evident que Tortosa significava una ciutat estratègia, ja no tant sols per a la Corona d'Aragó, sinó per al mateix rei d'Espanya, Felip II, promotor d'alguna de les obres més significatives i, que estigué a la ciutat en dos cops, sabent que les idees castellaneres eren més fàcils d'introduir per una ciutat fronterera amb una forta vinculació amb l'interior, com així finalment succeir, en el segle posterior.

Finalment, la Tortosa de l'esplendor renaixentista, ciutat cruïlla entre regnes i porta entre la Corona d'Argó i la península itàlica, s'estancà, aquella mateixa situació geoestratègica que la feu brillar, l'eclipsà, quan la situació va ser desfavorable, deixant una ciutat apartada, de tot i de tots.

Agraïments

A la directora Marta Sancho, al meu tutor David Rull, així com a la resta de docents, a la Silvia Valenciano, per ser el far quan estava a la deriva. Al Centre d'Interpretació del Renaixement de Tortosa. I com no, al meu cercle més estret, als meus pares, per crear un entorn familiar vinculat a les arts i les humanitats. I molt especialment a l'Inés i els nostre *mar* (Marta, Roger i Àlex).

Bibliografia

Accensi, Cinta. (2018) *La ruta de la Taula de Canvi. Segle XVI*. Tortosa. Visitur SCP.

Bajet, Montserrat. (2001) *Aspectes del comerç de Catalunya en el segle XVI segons el llibre de mostassas*. Tomás de Montagut (Dir.tes) Juan Manuel Perulles (Dir.tes.) [en línea] Universitat de Lleida.

Disponible:

https://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/8131/mbajet_pt1.pdf?sequence=11&isAllowed=y

Carré i Pons, Antònia. (1996) *Jaume Roig i Cristòfol Despuig: dos assaigs sobre cultura i literatura dels segles XV i XVI*. Barcelona. Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona.

Duran, Eulàlia. (2004) *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*. Barcelona. Edicions 3 i 4.

Fernández, Francisco. (1989) *España y el ultramar hispánico hasta la Ilustración*. Madrid. Instituto de Historia y Cultura Naval

Galiana, Josep M. (2006) *Acatas Consistoriales del papa Adriano VI*. Castelló. Estudis Castellonencs.

Galofré, Jordi. (1992) *Història de Catalunya*. Barcelona. Primera Plana .

Gilabert, Jordi. (2000) *Atacs corsaris i sistema defensiu a la mar de l'Ebre, S.XVI*. Tortosa. Recerca.

Gilabert, Jordi. (2008) *Port Fangós i l'expansió Mediterrània de la Corona d'Aragó*. Tortosa. Recerca.

González, Carmen/ Jesús Paniagua. (2009) *Alejandro Geraldini. Periplo hasta las regiones ubicadas al sur del equinoccio*. León. Universidad de León.

González, Juan Antonio. (2012) *Una consideració i algunes notes sobre Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa de Cristòfol Despuig*. *eHumanista journal of Iberian Studies* (volumen 1) [revista en línia] IVITRA

Disponible: <https://www.ehumanista.ucsb.edu/ivitra/volumes/1>

Igual, David. Navarro, Germán. (1997) *Los genoveses en España en el tránsito del Siglo XV al XVI*. Valencia. Universidad de Valencia.

Martínez Romero, Tomás. (2005) *Les lletres hispàniques als segles XVI, XVII, XVIII*. València. Publicacions de la Universitat Jaume I.

Martínez, Jorge. (2011) *L'Ampolla i la seva gent*. L'Ampolla. Dasso.

Mullor Sandoval, Rufina. (2007) *Al pasar la barca... Historias particulares de las barcas de paso en Aragón*. Zaragoza. La Moderna Industrias Gráficas.

Muñoz, Joan Hilari./ Rovira, Salvador J. (1999) *Art i artistes a Tortosa durant l'època moderna*. Tortosa. Gràfica Dertosense.

Muñoz, Joan Hilari/ Rovira, Salvador J. (2013) *El municipi de Tortosa a l'època del Renaixement*. Tortosa. Gràfica Dertosense.

Muñoz, Joan Hilari/Rovira, Salvador J. (2000) *Tortosa en el temps de Carles I, segon llibre de rúbriques (1522-1556)*. Tortosa. Gràfica Dertosense.

Muñoz, Joan Hilari. (2009) *Un cas de bandositat eclesiàstica a la Tortosa del Renaixement*. Tortosa. Recerca.

Querol, Enric. /Solervicens, Josep. (2011) *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa. Edició crítica*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Querol Coll, Enric. (2005) *Cultura literaria en Tortosa (siglos XVI y XVII)* Josep Solervicens (Dir. tes.) [en línia] Universitat Autònoma de Barcelona.

Disponible: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=5277>

- Querol, Enric.** (2005) *Cristòfol Despuig, pugna pro patria, noves dades biogràfiques sobre l'autor dels Col·loquis. Llengua & Literatura.* (número 16)
[revista en línia] Institut d'Estudis Catalans.
Disponible:https://publicacions.iec.cat/PopulaFitxa.do;jsessionid=775B6CEEB96728387D5963F45ADE5750?moduleName=revistes_cientifiques&subModuleName=&idCatalogacio=2975
- Reglà Campistol, Joan.** (1972) *Història de Catalunya I.* Barcelona. Aedos.
- Reglà Campistol, Joan.** (1972) *Història de Catalunya II.* Barcelona. Aedos.
- Rovira i Gómez, Salvador J.** (1996) *Els nobles de Tortosa (segle XVI).* Tortosa. Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Rovira, Salvador J.** (1994) Els primers Oliver de Boteller, Segle XVI. *Revista Paratge.* (Núm. 5.6)
- Rubió i Balaguer, Jordi.** (1990) *Humanisme i renaixement.* Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Tüchle, Hermann.** (1966). *Nueva historia de la Iglesia. Reforma y Contrarreforma. Volumen 3.* Madrid. Cristiandad.
- Valsalobre, Pep.** (2018) *Laus urbis* i anàlisi dels recursos naturals o l'obre de Despuig com a paradigma de modernitat. *Revista Internacional d'Humanitats* (abril, Núm. 42)
- Vilella, Francisca.** (1993) *El movimiento comercial del puerto de Tortosa según los "libres de lleuda" del Siglo XV.* Tortosa. Recerca.
- Vilallonga, Mariàngela.** (2014) *El Renaixement i l'humanisme (segles XV i XVI).* Barcelona. FUOC. [material docent UOC]

Webgrafia

Biblioteca Tortosa (2019) *Los col·loquis a la insigne ciutat de Tortosa de Cristòfol Despuig*. [en línia] [Data de consulta: 23 de maig de 2019]

Disponible: <http://biblioteca.tortosa.cat/cristofordespuig/>

bisbattortosa. (2019) *Història de la nostra diòcesi – bisbattortosa*. [en línia] [Data de consulta: 25 de febrer de 2019]

Disponible: https://bisbattortosa.org/?page_id=137

«*La noblesa Tortosina del Segle XVI. En Guardia!*» (2012) Catalunya Radio. 15 de juliol de 2012. Disponible: <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/en-guardia/427-la-noblesa-tortosina-del-segle-xvi/audio/652314/>

tortosaturisme. (2019) *La Tortosa del Renaixement- tortosaturisme*. [en línia] [Data de consulta: 5 de març de 2019]

Disponible: <https://www.tortosaturisme.cat/es/ruta/la-tortosa-del-renacimiento/>